

МІЖНАРОДНИЙ РУХ КАПІТАЛУ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ У КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕМПІРИКИ

**Дейнека Т.А., асистент,
Полтавський університет споживчої кооперації України**

У статті на основі порівняння поглядів представників різних шкіл і концепцій розглядаються теоретичні підходи до пояснення причин і наслідків міжнародного руху капіталу та з'ясовуються відмінності процесів міграції капіталів, що відбуваються у постсоціалістичних країнах

The article, basing on contrastive visions of representatives of different scientific schools and concepts, covers theoretical aspects that help to explain causes and effects of international capital flow and study out the differences of capital flow migration processes that are happening in post-soviet countries

Постановка проблеми Потреба входження України у світовий фінансовий простір зумовлюється об'єктивністю інтернаціоналізації. Проте вільний рух потоків товарів, факторів виробництва, капіталів може мати не лише позитивний вплив на національну економіку, а спричиняти пагубні наслідки. Фінансово-економічні потрясіння та кризи, що відбуваються у межах світової економіки особливим чином позначаються на економіці країн, які зазнали системної трансформації. Сучасний перебіг подій показує, що наслідками світової фінансово-економічної кризи для України стали спад виробництва майже у всіх галузях національного господарства, ураження фінансового сектору економіки, падіння реальних доходів населення, посилення соціально-політичної нестабільності в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначені проблеми є надзвичайно актуальними для України, тому закономірно, що вітчизняна економічна наука активно шукає підходи до їх вирішення. Передусім необхідно зазначити наукові праці З. Луцишин, Л. Руденко-Сударевої, І. Луніної та інших науковців. У них на основі узагальнення теоретичних засад здійснюється глибокий аналіз сучасних тенденцій світового фінансового ринку [1, с. 3–9], досліджуються практичний досвід регулювання міждержавного руху капіталів в країнах світу та визначаються заходи з підвищення ефективності регулювання потоків іноземного капіталу [2], а також з'ясовуються переваги та ризики транснаціоналізації економічного розвитку України [3, с. 58–68]. Разом з цим, враховуючи складність ситуації, яка спричинена кризовими явищами в економіці, корисними можуть стати поглиблені дослідження базових теорій руху капіталу, які не втратили чинності у наш час.

Цілі статті. Метою публікації є дослідження існуючих теоретичних підходів до пояснення причин і наслідків міжнародного руху капіталу та з'ясування сучасних відмінностей цих процесів, зумовлених інтернаціоналізацією. Завдання теоретичного аналізу полягають у такому: дослідити розвиток теорій міжнародного руху капіталу на основі порівняння поглядів представників різних шкіл і концепцій; виявити відмінності процесів міграції капіталів, що відбуваються у постсоціалістичних країнах; обґрунтувати необхідність регулювання руху капіталів з метою винайдення принципових підходів до стабілізації національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Процеси переміщення капіталів із країни в країну визначаються, насамперед, національними особливостями економічного укладу. Суттєві відмінності мають процеси міграції капіталів, що відбуваються у постсоціалістичних країнах; їх специфіка зумовлює існування численних теоретичних підходів і поляризацію наукових висновків стосовно необхідності / відсутності потреби регулювання руху капіталів.

Основи розуміння сутності названих процесів були започатковані у роботах меркантилістів, а також у наукових дослідженнях представників англійської класичної школи. Вагомий внесок у розвиток теорії міжнародного руху капіталу зробив К. Маркс. Підходячи до проблеми з погляду наявності в країні надлишкового капіталу, який утворюється внаслідок концентрації капіталу, він довів, що недостатність необхідних умов для подальшого зростання корпорацій і зниження норми прибутку на внутрішніх ринках призводить до вивозу капіталу за кордон [4]. Представник австромарксизму Р. Гільфердинг, визначав експорт капіталу як вивіз вартості, яка призначена виробляти за кордоном додаткову вартість; важливо при цьому, щоб додаткова вартість залишалась у розпорядженні вітчизняного капіталу. У іншому випадку відбуватиметься вилучення вітчизняного капіталу і прирощення іноземного [5].

Дж. М. Кейнс, пояснюючи процес міжнародного руху капіталу підкреслював, що звичайним правилом вивозу капіталу з країни є випадки, коли експорт перевищує імпорт (щоб для країн–покупців виникла можливість профінансувати увіз товарів), а втручання держави необхідне тоді, коли

це правило порушується [6].

Основою для більшості сучасних інституціональних теорій міжнародних інвестицій та міжнародної міграції капіталу стала інституціональна модель конкурентних переваг М. Портера («Даймонд» – The Diamond of National Competitiveness), яка передбачає виявлення факторів, успішної конкуренції [7]. Мотивація досягнення успіху в бізнесі, у свою чергу, зумовлює напрями та інтенсивність руху капіталу між національними економіками і впливає на інвестиційний клімат у кожній з країн. М. Портер вказував на макроекономічні фактори (рівень розвитку виробництва, рівень конкуренції, рівень конкуренції між галузями та всередині них самих та ін.), та особливо на фактори розвитку технологій, створення сучасної наукової бази, підготовки науковців та фахівців високої кваліфікації, вважаючи їх такими, що сприяють зростанню ділової активності та потребують цілеспрямованого інвестування. Держава, за переконанням науковця, повинна стимулювати здорову конкуренцію через контроль впливу інституціональної структури суспільства на підприємництво і втручатися у саморегулюючі процеси тільки усвідомлено, додержуючись інноваційних пріоритетів розвитку економіки.

Теорія М. Портера була доповнена А. Рутманом, який указав на можливість визначення відносної конкурентоспроможності національної економіки через співвідношення та аналіз зв'язків національного «Даймонда» з «Даймондами» інших держав [8], а також Дж. Даннінгом, який визначив іще один фактор – багатонаціональну активність, розглянувши належність країни до міжнародних об'єднань, її активну зовнішню політику, участь у міжнародних валютно-фінансових відносинах як одну із основних складових впливу на міжнародний поділ праці [9, с. 126–129].

За напрямом інституціоналізму велике значення для розуміння сутності сучасних процесів руху капіталу мають наукові здобутки Р. Коуза, який показав, що у великих корпораціях діє внутрішній, керований з середини ринок. Отже, значна частина міжнародних торгових трансакцій є внутрішніми операціями ТНК, що зумовлює, відповідно, і більшість прямих внутрішньогосподарських інвестицій [10].

В аспекті розвитку економік постсоціалістичних країн науковий інтерес мають дослідження Е. Хелпмана. Науковець визнає, що при відсутності штучних перепон для руху капіталу він найбільш ефективно розподіляється між локальними ринками і дозволяє домогосподарствам спланувати рівень споживання таким чином, щоб рівень доходів від заощаджень підвищувався і, відповідно, зростає загальний рівень суспільного добробуту. Однак, при дослідженні перехідних економік, що характеризуються нерозвиненими ринковими інституціями, Е. Хелпман разом з цим виявив, що коли у господарській структурі країни існують деформації, викликані ідеологічними викривленнями, то лібералізуючи свої ринки та допускаючи на них великий капітал, такі країни втрачають конкурентну рівновагу у зв'язку з тим, що перехідний проміжок занадто короткий [11, с. 451–471].

Позиція представників теорії економіки суспільного вибору ґрунтується на тому, що контроль за операціями руху капіталів порушує ефективний розподіл ресурсів у світовому масштабі, стає причиною усунення конкуренції як основної ознаки ринку, призводить до деформації умов вільного вибору. Р. Дорнбуш зазначає, що, валютний контроль та контроль за рухом капіталів порушує світову спеціалізацію, викривляє оцінки затрат та ціни, стає перешкодою на шляху вільної торгівлі та інвестицій. Система контролю, зазначає науковець, у першу чергу, намагається реалізувати власні інтереси – інтереси бюрократичної верхівки. Витративши значні кошти для усунення перешкод (як офіційно, так і шляхом підкупу), представники владних структур будуть чинити опір зміні існуючого порядку та підтримувати політику захисту ринків від сторонніх інвесторів. Отже, контроль, розглядається як дещо тимчасове, створене для усунення деформацій в економіці перехідного періоду [12, с. 3–33].

Ж. Салір складнощі перехідного періоду трактує так: усунення валютного контролю, при відсутності регулюючої структури внутрішнього фінансового ринку в умовах слабкості ринкових інститутів лише посилює існуючі деформації та призводить до перманентної нестабільності макроекономічного середовища. Причиною є те, що інвестори скеровують капітали у вигідніші спекулятивні сфери замість здійснення капіталовкладень у промислові активи (менш динамічні). Як наслідок замість очікуваного надходження іноземних інвестицій відбувається відтік капіталу з країни та «знекровлення» національної економіки [13, с. 150–151].

Реальність того, що спекулятивна поведінка інвесторів суперечить інтересам суспільства та створює тиск на слабку національну валюту доводить Д. Грос. Ґрунтуючись на дослідженні феномена прийняття приватних міжчасових рішень він висловив думку про те, що наявність системи контролю надає уряду часовий лаг для набуття довіри учасників ринку та стабілізації макроекономічних показників [14, с. 1533–1544]. Лібералізація руху капіталів при відсутності адекватного макрофінансового середовища спричиняє вразливість національної економіки, що показав, приклад

фінансової кризи в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (1998 р.), а нині підтверджують реалії сучасної фінансово-економічної кризи.

Необхідність регулювання міжнародного руху капіталів, висуваючи ідею асиметричності інформації між неоднорідними економічними системами, доводить Дж.Тобін [15, с. 42–45]. Нерозвиненість ринкової інфраструктури в країнах з перехідною економікою обмежує інформацію про стан внутрішнього ринку країни та його сегменти; неоднорідність підприємницького середовища і неповна інформація про нього робить непередбачуваними результати бізнесу; нераціональна поведінка кредиторів і позичальників зумовлюється корумпованістю частини суспільства; зрощення влади і капіталу породжує масове використання державних гарантій та інших преференцій (зокрема, впевненість банків у державній підтримці при кризових ситуаціях дозволяє їм брати участь у високоризикованих, високодохідних проектах, перекладаючи збитки на уряд та одержуючи надприбутки).

Сутність сучасних неоліберальних поглядів (відомих у світовій практиці як Вашингтонський консенсус), полягає у тому, що це специфічний варіант інтернаціоналізації господарського, політичного і культурного життя людства, який орієнтовано на форсовану економічну інтеграцію у глобальних масштабах із максимальним використанням науково-технічних досягнень і вільноринкових механізмів та ігноруванням національних утворень, що склалися, багатьох соціальних, культурно-цивілізаційних й природно-екологічних імперативів [16, с. 24]. Згідно з неоліберальною парадигмою, для подолання труднощів, пов'язаних із входженням у глобальні процеси, країнам необхідно впроваджувати заходи з лібералізації торгівлі і цін, здійснювати строгу фінансову політику, дерегулювати підприємницьку діяльність, приватизувати державну власність, стабілізувати фінансову діяльність передусім за рахунок розширення експорту, збалансувати державні бюджети, скоротивши до максимуму статті видатків та ін. Такий радикалізм, є надто небезпечним для країн постсоціалістичної трансформації. В період останньої чверті XX ст. і по нині (в умовах коли структурні диспропорції та нестійкість світової економіки посилюються) набагато швидшими темпами відбувається стирання бар'єрів для міжнародного руху капіталу, товарів і послуг, а також перехід кон'юнктурних коливань з центрів виникнення економічних криз на інші країни світу. Про це свідчать світові кризи 1997–1998 рр., 2001–2002 рр. та світова фінансова криза, породжена у 2007–2008 рр. іпотечною кризою в США, яка триває і нині.

У періоди стабільного зростання світових фінансових ринків (ці періоди значно триваліші ніж кризові), в країнах, що розвиваються, одним із наслідків лібералізації стає значна ревальвація обмінного курсу. За Ч. Вішлом [17], коли діє фіксований обмінний курс, наслідком масового припливу іноземного капіталу буде викуп надлишків Центральним банком, що збільшить пропозицію національних грошей та змінить цінову ситуацію на товарних ринках (такою ж складною може бути ситуація у разі різкого відтоку капіталу). За режиму плаваючого обмінного курсу, обсяги валютних резервів та грошових агрегатів суттєво не міняються, але через тиск виникнуть різкі курсові коливання. Це зумовить невизначеність прибутковості виробництва і негативно позначиться на інвестиційній активності. В обох випадках необхідне маневрування обсягами резервів, які зазвичай не є недостатніми. Їх поповнення можливе тільки за участю міжнародного співтовариства, а таке втручання і є регулюванням міждержавних потоків капіталу. Тобто вільний рух капіталів унеможливає управління реальним валютним курсом і, навпаки, контроль допомагає зберегти автономність внутрішньої монетарної політики та забезпечити стійке економічне зростання.

Висновки. 1. Контроль за рухом капіталу визнається необхідним з погляду на специфіку умов розвитку країн, які зазнали системної трансформації. Основними стримуючими факторами економічного розвитку є недосконалість інституту влади, макроекономічна нестабільність, нерозвиненість фінансового ринку, непродуктивність бізнес-середовища, відсутність ефективного власника. 2. Практика неоліберальної глобалізації може мати пагубні наслідки для економіки країн, що розвиваються через неможливість протистояння таких держав глобальним фінансово-економічним кризовим явищам. 3. Критерієм, за яким можна оцінити позитивні або негативні результати відкритості вітчизняної економіки для притоку іноземного капіталу, є ступень реалізації національного інтересу, що виражається через обсяг ВВП та його структуру, яка формується відповідно до потреб відшкодування затрат, нагромадження та споживання.

Література.

1. Луцишин З. О. Сучасні тенденції світового фінансового ринку / З. О. Луцишин, О. О. Луцишин // Фінансовий ринок України. – 2008. – № 9. – С. 3–9.
2. Стратегія фінансової політики держави у перехідній економіці / За ред. І. О. Луніної. – К.: Ін-т екон. прогн., 2004. – 116 с.
3. Руденко-Сударєва А. В. Переваги та ризики транснаціоналізації економічного розвитку України /

- Л. В. Руденко-Сударсва / Національна безпека: український вимір: наук. зб. – К., 2008. – Вип. 1 (20–21). – С. 58–68.
4. Маркс К. Капитал. / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1988. – Т. 2, кн. II: Процесс обращения капитала. – 1988. – 518 с.
5. Гильфердинг Р. Финансовый капитал; [пер. с нем.]. – М.: Изд-во社-экон. лит. – 1959. – 491 с.
6. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное / Кейнс Дж. М. – Эксмо. – 2007. – 960 с.
7. Портер М. Э. Конкуренция: пер. с англ. / М. Э. Портер. – М.: Вильямс, 2003. – 495 с.
8. Rugman A. Multinationals and transfer pricing / A. Rugman, L. Eden – Ottawa. – Teylor & Francis – 1985. – 336 p.
9. Dunning J. The Globalization of Business. – London: Routledge, 1993. – P. 126–129.
10. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз; пер. с англ. М.: Новое издательство, 2007. – 224 с.
11. Helpman E. A Simple Theory of International Trade with Multinational Corporations/ E. A Helpman // The Journal of Political Economy. – 1984. – Vol. 92. – № 3. Jun. – P. 451–471.
12. Dornbush R. Special Exchange Rates for Capital Account Transactions / R. Dornbush // The World Economic Review. – 1986. – Vol. 1. – № 1. – P. 3–33.
13. Сапир Ж. К экономической теории неоднородных систем: Опыт исследования децентрализованной экономики / Ж. Сапир; под ред. Н. А. Макашевой. – М.: ГУ ВШЭ, 2001. – С. 150–151.
14. Gros D. Capital Controls and Foreign Exchange Market Crises in the EMS / D. Gros // European Economic Review. – 1992. – Vol. 36. – P. 1533–1544.
15. Тобин Дж. Теорема о «невидимой руке» должна быть модифицирована (фрагмент статьи «Вызовы и возможности» / Дж. Тобин // Российский экономический журнал. – 2002. – № 3. – С. 42–45.
16. Коллонтай В. М. Эволюция западных концепций глобализации / В. М. Коллонтай // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 1. – С. 24–25.
17. Бурда М., Віплош Ч. Мікроекономіка. Європейський контекст: [пер. с англ.] / М. Бурда, Ч. Віплош. – К.: Вид-во Основи – 1998. – 628 с.